

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۹۸۴۲۰

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

موضوع:

چالشهای تفسیری در آیات مربوط به زنان (آیه ضرب و عدالت در تعدد زوجات)

استاد راهنما

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سیدرضا مؤدب

استاد مشاور

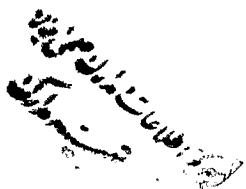
حجت الاسلام و المسلمین دکتر مهدی مهریزی

نگارنده

ظاهره خواجه کلائی

۱۳۸۷ / ۴ / ۱۹

زمستان ۱۳۸۶

۹۸۴۲۴

برش

تاریخ: ۸۷/۱/۱۷

شماره: ۱۱/۲

پیوست:

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه قم

« صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد »

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه الشریف»
جلسه دفاعیه پایان نامه آقای: طاهره فواجه کلائی
(رشته: علوم قرآن و حدیث)

تمت عنوان: «پالشیهای تفسیری در آیات مربوط به زنان (آیه ضرب و عدالت در تعدد زوجین)»

با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ ۸۶/۱۲/۹ تشکیل گردید.
در این جلسه، پایان نامه با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت و نامبرده نمره با عدد

۱۸/۵ با حروف: هجده
با درجه: عالی بسیار خوب O خوب O قابل قبول O دریافت نمود.

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبه علمی	امضاء
سید رضا مودب	استاد راهنما	دانشیار	
مهدی مهریزی	استاد مشاور	استادیار	
جعفر نکونام	استاد ناظر	دانشیار	
محمد جواد نجفی	استاد ناظر	مربی	
عسگر دیرباز	نماینده کمیته تمصیلات تکمیلی	استادیار	

نشانی:

قم، جاده قدیم اصفهان،
دانشگاه قم
کدپستی: ۳۷۱۶۱۴۶۶۱۱
تلفن: ۲۸۵۳۳۱۱
دورنویس:
۲۸۵۵۶۸۴ معاونت آموزشی
۲۸۵۵۶۸۶ معاونت اداری
۲۸۵۵۶۸۸ معاونت دانشجویی

رئیس امور آموزش و تمصیلات تکمیلی
نام و امضاء:

معاون آموزشی و پژوهشی دانشگاه
نام و امضاء:

۱۳۸۷ / ۴ / ۱۹

تقدیر و تشکر:

حمد و سپاس پروردگار متعال را که بر انسان منت نهاد و نعمت ویژه‌اش - عقل -
را به ما ارزانی داشت.

در این رساله بر خود لازم می‌دانم به حکم وظیفه از همه کسانی که در این راه مرا
یاری نموده‌اند قدردانی کنم. از اساتید محترم جناب دکتر سیدرضا مؤدب و جناب دکتر
مهدی مهریزی که از لطفشان بهره‌ها بردم.

از پدر و مادرم بخاطر تمامی بزرگواریها و محبتشان.

از یار و همراه زندگیم

و تمامی دوستانی که صمیمانه یاریم نمودند.

مشتاق و مفتخرم که این رساله را تقدیم کنم به:

عدالت گستر جهان، امام انس و جان حضرت ولی عصر (عج) که با آمدنش هستی بهار خواهد شد.

به آستان کریمه اهل بیت حضرت فاطمه معصومه (علیها السلام) که دستم را گرفت و مرا کریمانه بر سر سفره لطف و عنایت خود نشاند و توفیق همجواری با آستان جنت مکانش را ارزانیم داشت.

و به تمامی کسانی که زیبا می اندیشند.

چکیده

رساله حاضر حاصل تلاشی است در زمینه معناشناسی ضرب زنان و عدالت مردان در تعدد زوجات که به تحلیل آیه ۳، ۳۴ و ۱۲۹ سوره نساء می‌پردازد و به مباحث مهمی چون قوام بودن مردان بر زنان، نشوز زنان و حق تنبیه زن توسط مرد اشاره می‌کند. مفاد اصلی آیات اصلاح روابط همسران و سازش بین آنهاست، لذا به تبیین اختیارات مرد در خانه پرداخته و در همین راستا اجازه تأدیب زن ناشزه را به مرد می‌دهد که طی سه مرحله اجرا می‌شود: وعظ، هجر و ضرب. رایج‌ترین معنای ضرب، زدن می‌باشد. از تحلیل آیات می‌توان فهمید که قرآن در مواردی به مردان اجازه داده در صورت نشوز زن از روش تنبیه بدنی برای اصلاح رفتار همسرشان استفاده کنند که البته نوع ضرب، نزد مفسران متفاوت بوده است. در ادامه به موضوع چندهمسری مردان و بیان ضرورتها، دلائل و حکمت آنها پرداخته شده و بیان شده که اسلام چند همسری را امری عام نمی‌داند و بر تک همسری بعنوان طبیعی‌ترین شکل ازدواج تأکید می‌کند. در مجموع با بررسی آیات و چالشهای تفسیری موجود و مطالعه دیدگاههای صاحب نظران می‌توان گفت که:

اصلاح روابط هدف اصلی آیات می‌باشد و لذا دستور العملها با این شرط قابلیت اجرایی می‌یابند.

قوام بودن شأنیت خاصی را می‌طلبد که هر مردی شایسته آن نیست بنابراین امری مطلق نمی‌باشد.

نشوز در قرآن یکبار در مورد زنان و یکبار در مورد مردان مطرح شده پس هر دو را در بر می‌گیرد.

ضرب معنایی متفاوتی دارد، از جمله رویگردانی و اطراق، بی توجهی، ترک کردن موقتی و ... که توجه به آنها پذیرش معنای رایج را به شکل مطلق، دشوار می‌کند.

چند همسری در شرایط نزول مهمترین راه حل مشکل زمان خود بود که قبل از اسلام در فرهنگ رایج عرب امری معمول به شمار می‌رفت.

اسلام با محدود کردن چند همسری آنرا مربوط به شرایط خاص دانسته و رعایت عدالت را در تمامی موارد شرط اصلی جواز چند همسری می‌داند.

کلیدواژه: ضرب، قوامیت، نشوز، عدالت

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات.....	۱
۱- مقدمه:.....	۲
۲- بیان مسأله:.....	۹
۳- هدفها و کاربردهای تحقیق:.....	۹
۴- ضرورت انجام تحقیق.....	۹
۵- سئوالهای تحقیق.....	۹
۶- فرضیه‌های تحقیق:.....	۱۱
۷- سابقه و پیشینه تحقیق:.....	۱۲
۸- روش تحقیق.....	۱۳
فصل دوم: منزلت زن از منظر قرآن.....	۱۴
مقدمه:.....	۱۵
الف: «قرآن و زن».....	۱۶
۱- خلقت انسان.....	۱۶
خلقت زن و مرد.....	۱۸
خلقت زن از مرد.....	۱۹
۲- هدف از خلقت.....	۲۰

- ۲۰..... عبادت -
- ۲۰..... گزینش بهترینها -
- ۲۱..... پاداش برابر -
- ۳- سلوک معنوی..... ۲۱
- ۲۱..... سبقت گیرندگان -
- ۲۲..... مریم انتخاب خداوند -
- ۲۳..... همسر فرعون نمونه‌ای برای مؤمنان -
- ۴- زن در خانواده..... ۲۳
- ۲۳..... مودت و رحمت میان زن و شوهر -
- ۲۴..... معاشرت معروف و پسندیده -
- ۲۴..... احترام به والدین -
- ۵- زن در جامعه..... ۲۵
- ۲۶..... امر به معروف و نهی از منکر -
- ۲۶..... بیعت -
- ۲۷..... گفتگوی زنان با پیامبر اکرم (ص) -
- ب: «گونه‌شناسی تفاسیر در مسأله زن»..... ۲۸
- ۱- تفاسیر متقدم..... ۲۸
- ۲- تفاسیر متأخر..... ۲۸
- فصل سوم: معناشناسی و تحلیل ضرب در آیه ۳۴ سوره نساء..... ۳۰
- بخش اول: قوامیت..... ۳۱
- مقدمه:..... ۳۱
- چالشهای موجود در مسأله قوامیت..... ۳۱
- مفهوم قرآنی قوامون..... ۳۲
- تبیین آیه ۳۴ سوره نساء..... ۳۲

تعریف	۳۳
قوام در لغت:	۳۳
قوامیت در اصطلاح مفسرین	۳۴
عدالت و علم، محور قوامیت	۳۵
تفضیل و برتری	۳۷
تحلیل دیدگاه مفسرین:	۳۹
قوامیت دائمی و مطلق یا متغیر و مقید	۴۰
بخش دوم: نشوز	۴۳
مقدمه:	۴۳
تبیین موضوع	۴۵
نشوز در لغت:	۴۶
نشوز در قرآن:	۴۶
نشوز زن	۴۷
موارد نشوز زن	۴۸
نشوز در اصطلاح فقهی	۵۰
رابطه قوامیت و نشوز	۵۲
نشوز مردان	۵۴
بررسی روایت:	۵۷
مقایسه نشوز زن و مرد	۶۰
اصرار بر نشوز و تبعات تبعیض آمیز آن	۶۲
آثار حقوقی نشوز	۶۴
طرح اصلاح بحث نشوز و موادی از فصل نکاح قانون مدنی:	۶۵
ضمانت اجرا در آثار حقوقی تمکین و نشوز	۶۶
الف: ضمانت اجرائی تکالیف شوهر:	۶۶

ب: ضمانت اجرائی تکالیف زن:	۶۷
جمع‌بندی:	۶۸
بخش سوم: ضرب	۷۰
مقدمه:	۷۰
معنی یا معانی ضرب	۷۱
ضرب در لغت:	۷۱
موارد کاربرد ضرب در قرآن	۷۱
معنا شناسی ضرب زنان در تفاسیر	۷۴
۱- متقدمین	۷۴
بررسی نظرات	۷۵
۲- متأخرین	۷۷
۱- دسته اول:	۷۷
۲- دسته دوم	۷۸
بررسی اشتراکات تفسیری دسته اول و دوم:	۸۰
دسته سوم:	۸۱
۳- تفسیر مفسران نورآور	۸۱
الف: تفسیر من وحی القرآن	۸۱
۱- وعظ (فعظوهن)	۸۳
۲- هجر (واهجروهن فی المضاجع)	۸۳
۳- ضرب (واضربوهن)	۸۴
نقد و بررسی:	۸۵
الف: نقاط قوت	۸۵
ب: نقاط ضعف	۸۶

ب: تفسیر التحریر و التنویر	۸۷
شواهد روائی منع ضرب	۸۸
الف: روایات حسن معاشرت با انسانها و بالاحص زنان	۸۹
ب: روایاتی که گویای نگرش و شیوه رفتار پیامبر و ائمه(ع) با زنان می باشد	۸۹
ج: روایات نهی زدن زنان	۹۰
د: زدن مشروط به ارتکاب فحشاء	۹۲
رابطه ضرب و نشوز	۹۳
جمع بندی آراء مفسرین و اندیشمندان در مورد ضرب	۹۵
دیدگاه متقدمین	۹۵
دیدگاه متأخرین	۹۷
۱- تفسیر بنا به رعایت فرهنگ جامعه:	۹۷
۲- خصوصیت زمان و مکان در اجتهاد	۹۸
۳- نسخ تمهیدی	۹۹
۴- طرد و کناره گیری	۱۰۱
۵- ضرب به معنای تعزیر	۱۰۲
۶- شرایط بحرانی جنگ	۱۰۵
۷- مهربانی و اطراق	۱۰۷
تحلیل و بررسی	۱۰۹
فصل چهارم: معنانشناسی و تحلیل آیات مربوط به عدالت در تعدد زوجات	۱۱۱
بخش اول: علت تجویز چند همسری	۱۱۲
مقدمه:	۱۱۲
چالش های موجود	۱۱۲
تحلیل آیات اولیه سوره نساء	۱۱۴

تک‌همسری در قرآن:.....	۱۱۵
رسیدگی به یتیمان و خانواده‌های بی‌سرپرست.....	۱۱۶
ازدواج با یتیمان.....	۱۱۸
تعدد زوجات راهی برای حل مشکل خانواده‌های بی‌سرپرست ...	۱۱۹
«معرفی یک دیدگاه».....	۱۲۲
چالش‌های تفسیری.....	۱۲۳
تحلیل چالشها.....	۱۲۵
توهم ابتکار چند همسری در اسلام.....	۱۲۷
محدود کردن ازدواج‌های متعدد به شرایط خاص.....	۱۲۸
اباحه و تجویز مشروط نه الزام و وجوب.....	۱۲۹
بخش دوم: عدالت شرط چند همسری.....	۱۳۱
مقدمه:.....	۱۳۱
سؤالات:.....	۱۳۱
عدالت.....	۱۳۲
عدالت در قرآن.....	۱۳۲
عدالت در لغت.....	۱۳۲
عدالت در اصطلاح و حدیث.....	۱۳۳
خوف بی‌عدالتی و دستور به تک همسری.....	۱۳۴
«معرفی یک دیدگاه».....	۱۳۵
عدالت و دوری از ستم.....	۱۳۵
جمع‌بندی آیه.....	۱۳۷
بخش سوم: بررسی چالشها در خصوص عدالت در چند همسری.....	۱۳۸
تبیین آیه ۱۲۹ سوره نساء.....	۱۴۰
چالش‌های تفسیری تفاسیر در آیه ۱۲۸.....	۱۴۰

منظور از عدالت در آیه ۱۲۹ از دیدگاه مفسران.....	۱۴۱
عدالت در تفاسیر.....	۱۴۱
چالش‌های حدیثی تفاسیر.....	۱۴۴
بررسی سند حدیث.....	۱۴۴
بررسی متن حدیث.....	۱۴۶
ابن ابی العوجاء.....	۱۴۷
دیدگاه امام صادق در مورد ابن ابی العوجاء.....	۱۵۰
اعتراف ابن ابی العوجاء.....	۱۵۱
حسادت زن دلیل حساسیت‌ها.....	۱۵۲
چالش‌های حدیثی تفاسیر.....	۱۵۳
بررسی دیدگاه علامه.....	۱۵۴
تبعات منفی چند همسری و یک اعتراف.....	۱۵۹
فصل چهارم: دیدگاه‌ها	۱۶۳
الف: رأی مشهور (متقدمین).....	۱۶۴
ب - رأی غیر مشهور (متأخرین).....	۱۶۶
۱- استاد محمد محمد المدنی.....	۱۶۶
۲- شیخ محمد عبده و پیروان ایشان.....	۱۶۷
۳- محمدعلی غفاری.....	۱۶۷
بررسی آراء متأخرین.....	۱۶۸
جمع بندی نهائی و نتیجه‌گیری	۱۷۰
نشوز.....	۱۷۱
ضرب.....	۱۷۱
متقدمین:.....	۱۷۲
متأخرین:.....	۱۷۲

عدالت:..... ۱۷۳

سخن آخر:..... ۱۷۴

فهرست منابع..... ۱۷۵

فصل اول:

کلیات

۱- مقدمه:

جامعه انسانی مرکب از مجموعه افرادی می‌باشد که به لحاظ انسان بودن و حقوق انسانی مشترک و به لحاظ جنسیتی به دو گروه زن و مرد تقسیم می‌شوند.

خانواده بعنوان اولین جایگاه انسان ساز شاکله اصلی جامعه را تشکیل می‌دهد لذا تعیین نوع رابطه اعضاء در خانواده و تبیین حقوق متقابل هر کدام چه به لحاظ فردی و چه اجتماعی ضروری می‌باشد. قرآن کریم زن و مرد را در اصل و گوهر انسانی یکسان دانسته و تفاوتی میان آندو قائل نمی‌باشد و در جایی که بحث از کرامتها و ارزشهای انسانی مطرح می‌شود تنها ملاک و میزان را «تقوا» می‌داند.

﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقٰیكُمْ﴾^۱

«ذات اقدس اله انسانها را به کرامت که صفت فرشته‌هاست ستوده و آنها را به همان کرامت دعوت فرموده است - خواه کمالات علمی باشد خواه کمالات عملی - آنکه راهی ملک است نه مذکر است نه مؤنث... زیرا انسانیت انسان به جان اوست و جان منزه از ذکورت و مبری از انوئت است»^۲.

با این وجود تاریخ بشریت شاهد صدها رأی متفاوت و متناقض در باب شخصیت انسانی زن، جایگاه اجتماعی و حقوق وی بوده است. این آراء که به اندیشمندان بشری منسوب است، تنها نظریه‌های ذهنی و دور از زندگی نبوده بلکه پایه و مبنای رفتار مردان نسبت به زنان یا برگرفته از رفتار آنان بوده است.

---

۱ - حجرات: ۱۳.

۲ - عبدالله جوادی آملی، زن در آئینه جلال و جمال (تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء، چاپ دوم، ۱۳۷۱)، ص ۹۶-۹۷.

دیدگاههای مختلفی که نسبت به زن در میان مکاتب وجود دارد اینک این سؤال را
فراروی انسان امروز قرار داده که نظریه برتر کدام است؟

صاحبنظران در دفاع از ایدئولوژی خود هر یک به اقامه دلیل و برهان همت گمارده و به
وضع ایراداتی از سایر مکاتب به منظور نفی آنان و اثبات خود پرداخته‌اند.

همین امر موجب شده که در مورد اسلام نیز شبهاتی مطرح گردد که از مهمترین آنها
می‌توان به شبهه تضييع حقوق زن در اسلام اشاره نمود که مسائلی مانند خلقت زن از مرد،
برتری مردان بر زنان، ناقص العقل بودن زن و... را در بر می‌گیرد.

صرفنظر از درست یا غلط بودن شبهه‌ها واقعیت اینست که این نگرش در میان آثار دینی
موجود به وفور دیده می‌شود فلسفه فرو دستی زنان بر مردان قدمتی دیرینه دارد. مروری گذرا
بر نوشته‌های تاریخ معاصر ایران و کشورهای اسلامی گواه این امر است:

گروهی با حضور سیاسی زنان در جامعه مخالف بوده و هستند و زن را برای انتخاب
کردن و رأی دادن در مجلس شایسته نمی‌دانند. از آغاز مشروطیت این مسئله مطرح بود و بر
زبان شهید مدرس جاری گشت.^۱ سپس آیت الله کاشانی از آن پشتیبانی کرد تا آنجا که در این
زمینه به تألیف گروهی دست زدند.^۲ و هنوز هم برخی بر این مطلب پافشاری می‌کنند. از جمله
این اندیشه‌ها می‌توان به بیانات شهید سید حسن مدرس در مجلس دوم (۱۳۲۹ق) در مورد
انتخابات زن در مجلس اشاره نمود. ایشان در آنجا اظهار داشتند:

«از اول عمر تا حال بسیار در بروبحر، مهالک اتفاق افتاده بود برای بنده،
بدن بنده به لرزه نیامد و امروزه بدنم به لرزه آمده. اشکال بر کمیسیون این
که اولاً نباید نسوان را در متخیین برد که از کسانی که حق انتخاب ندارند
نسوان هستند مثل اینکه بگویند که از دیوانه‌ها نیستند، سفها نیستند. این
اشکال است بر کمیسیون. و اما جواب ما باید از روی برهان نزاکت و
غیر نزاکت، رفاقت است؛ از روی برهان باید صحبت کرد و برهان اینست
که امروز ما هر چه تأمل می‌کنیم می‌بینیم خداوند قابلیت در اینها قرار

۱ - منصوره اتحادیه، «زن در جامعه قاجار»، کلک. شماره ۵۵-۵۶، ص ۴۵.

۲ - تحقیق گروهی، زن و انتخابات.

نداده است که لیاقت حق انتخاب را داشته باشند. مستضعفین و مستضعفات و آنها از آن نمره‌اند که عقول آنها استعداد ندارد...»^۱

در باب نظام خانواده برخی معتقد به مرد سالاری می‌باشند.^۲ گروهی نظام شورائی با مدیریت مرد را توصیه می‌کنند.^۳ و برخی دیگر قوامیت مردان را مختص تاریخ عرب می‌دانند و آنرا امری قابل تغییر و وابسته به عرف هر زمان می‌دانند.^۴ در باب شخصیت زن نیز تناقض‌ها فراوان است. گروهی فسق را بر زنان غالب می‌دانند و معتقدند عدالت کمتر در میان زنان یافت می‌شود.^۵ فقیهان نیز گفته‌های بسیار در این باب دارند؛ در زمره کودکان و ابلهان قرار دادن زن،^۶ غلبه فسق بر زنان،^۷ ناقص در عقل و کمالات معنوی دانستن آنان^۸ و ... تنها نمونه کوچکی از سیل حملات تفکری است که اندیشه فرو دستی زن را بوجود آورد، شکل داد، نظام بخشید و تقویت نمود.

طبیعتاً هر یک از زن و مرد دارای ویژگی‌هایی است که متمایز از دیگری است این مطلبی است که همه آنرا تأیید می‌کنند اما آیا روح، عقل و ذات انسانی هم تابع جنسیت است؟ «قرآن کریم هنگام طرح مساله زن و مرد می‌گوید: این دو را از چهره ذکورت و انوشت شناسید بلکه از چهره انسانیت بشناسید، حقیقت انسان را روح او تشکیل می‌دهد؛ نه بدن او، انسانیت انسان را جان او تأمین می‌کند؛ نه جسم او و نه مجموع جسم و جان.»^۹

۱ - اتحادیه، پیشین، ص ۴۵.

۲ - محمدتقی مصباح یزدی، جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن (تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۷) ص ۳۲۶.

۳ - محمدتقی جعفری، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه (تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۱) ج ۱۱، ص ۲۸۶.

۴ - محسن سعید زاده، مجله زنان، ش ۱۸، [بی‌تا]، ص ۵۵.

۵ - محمدحسن نجفی، جواهرالکلام (تهران: المکتبه الاسلامیه، ۱۳۶۶)، ج ۳۱، ص ۲۸۷.

۶ - یوسف بحرانی، الحداثی الناظره (قم: مؤسسه نشر اسلامی، ج ۶، ص ۳۵۴).

۷ - محمد حسن نجفی، پیشین، ج ۳۱، ص ۲۸۹.

۸ - محمدباقر مجلسی، بحارالانوار (بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳/ ۱۹۸۳)، ج ۱، ص ۸۲.

۹ - عبدالله جوادی آملی، پیشین، ص ۷۰.

با این وجود دیدگاه غالب زن در میان مسلمانان همان است که ذکر شد، تهاجم فکری، سیاسی عدم درک صحیح نیاز و احساس زن و احتیاطهای بی جا به تلفیق شریعت و عادت انجامید و به نام دین به بازار عرضه شد. شهید مطهری در این مورد می فرماید:

آنچه بعدها حتی در میان متشرعین، تحت تأثیر عادات و عرفها پیدا شد، مافوق توحیدهای اخلاقی اسلامی مسلم است. در عرفهای متأخر حتی ذکر نام همسر نوعی کشف عورت تلقی می شود پیغمبر اکرم و امیرالمؤمنین و سایر ائمه اطهار در محاورات خود نام همسرانشان را می برند... ولی امروزه اگر یک مرجع تقلید نام همسر خود را بدون تعبیراتی از قبیل «اهل بیت» یا «والده فلانی» یا «خانواده» و امثال اینها ببرد، کاری زشت تلقی می شود. در صورتی که رسول اکرم (ص) از همسرش با کلمه «حمیرا» تعبیر می کند که نشان دهنده زیبایی و رنگ پوست اوست.^۱

نمونه دیگر مساله پوشش صورت می باشد که از سنتهای ایرانی است و امروزه به نام اسلام مطرح می باشد.

شهید مطهری در این باره می فرماید:

«در ایران و در بین یهود و مللی که از فکر یهود پیروی می کردند، حجاب به مراتب شدیدتر از آنچه اسلام می خواست وجود داشت. در بین این ملتها وجه و کفین هم پوشیده می شد... اسلام گرچه پوشانیدن وجه و کفین را واجب نکرد... [اما] رجحان اخلاقی تستر تا حد امکان مورد توجه اسلام است. علیهذا فرضاً سیره ای وجود داشته باشد، دلیلی بر پوشیدن وجه و کفین نمی شود.

به علاوه چنین سیره ای در زمان پیغمبر (ص) و صحابه و در زمان ائمه اطهار (ع) وجود نداشته است. آنچه از زوایای تاریخ به دست می آید این است که سیره مسلمانان در قرون اولیه با سیره آنها در قرون بعدی، مخصوصاً پس از اختلاط ملت عرب با ملت های دیگر و بالاخص پس از

---

۱ - مرتضی مطهری، مجموعه آثار (تهران: صدرا، ۱۳۷۸)، ج ۱۹، ص ۵۷۳.

تأثر از رسوم و عادات امپراطوری روم شرقی از یک طرف و رسوم ایرانی
از طرف دیگر، بسیار متفاوت بوده است...^۱

احمد کسروی نیز در همین مورد می‌نویسد:

«یکی از دانسته‌های غلط در ایران آن است که روگیری زنان را از اسلام
می‌شمارند چنین می‌دانند که اسلام دستور داده زنان روگیرند، در حالیکه
چنین نیست، زنان مسلمان در زمان خود پیغمبر تا دیرگاهی پس از آن
زمان، روگشاده می‌بوده‌اند»^۲

ایشان سپس به تاریخ رو گرفتن زنان در ایران اشاره کرده و آنرا مربوط به زمان
هخامنشیان می‌دانند.^۳

استاد محمدمهدی شمس الدین می‌گوید:

فقیهان عرف را مرجع فهم بسیاری از نصوص دانسته‌اند. اما عرفی که
روشن نیست در عصر پیامبر (ص) و ائمه (ع) رواج داشته تا بتواند مرجع
فهم نصوص دینی باشد. بلکه در پاره‌ای از موارد اجمالاً و در پاره‌ای
دیگر به تعیین می‌دانیم عناصر این عرف از عادات و رسوم جدید شکل
گرفته و نتیجه میراث فرهنگی ملی جامعه است.^۴

حوزه دین شناسی و فهم معارف از متون دینی شرایطی ویژه دارد و گاه بخشی از دین
شناسی با شرایط خاص‌تری همراه است بر این اساس تحقیق و مطالعه در باب حقوق زن باید
با ضوابط پژوهشی آن همراه و هماهنگ باشد چرا که بسیاری از خطاها و لغزشها در اثر عدم
توجه به اصول پژوهش رخ می‌دهد.

---

۱ - مرتضی مطهری، مسئله حجاب (تهران، صدرا، ج ۳۲، ۱۳۶۹)، ص ۲۰۵ - ۲۰۶.

۲ - احمد کسروی، خواهران و دختران ما، (تهران، ج ۴، ۱۳۵۶)، ص ۷.

۳ - همان، ص ۵.

۴ - محمدمهدی شمس الدین، السترو النظر (قم: مؤسسه المنار، [بی‌تا])، ج ۱، ص ۲۵.